

SECTION 3. ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

DOI: 10.46299/ISG.2024.MONO.ECON.1.3.1

3.1 Причини та закономірності виникнення інфляційних процесів

У класичній економічній теорії «інфляція – це процес підвищення загального рівня цін і, як наслідок, зниження купівельної спроможності грошей, або їхнє знецінення». [61]

Термін «інфляція» походить від латинського *inflatio*, що в перекладі значить надуття. За історичними даними уперше він був використаний у Північній Америці під час громадянської війни 1861-1865 рр. й значив зростання в обігу паперових грошей. Проте ознаки інфляційних процесів почали з'являтися разом із широким розповсюдженням грошей на економічне життя. За такими непрямими ознаками, як швидке зростання заробітної плати та цін, є підстави визнавати, що інфляція спостерігалася в Стародавній Греції (330 р. до н. е.), під час завоювання Персії Олександром Македонським і в Стародавньому Римі (301 р. до н. е.), коли Е. Діоклетіаном було встановлено контроль над цінами більш ніж на 1000 назв товарів.

Загалом інфляційні процеси, що існували у той час, безпосередньо були пов'язані з тривалими епідеміями, неврожаями, війнами та іншими стихійними лихами, які призводили до значних змін у чисельності населення.

У 19 столітті в таких державах, як Англія та Франція, для того, щоб пояснити зайве зростання грошей, що призводило до їх знецінення, стали вживати термін «інфляція». Остаточно цей термін був введений у науковий обіг для теоретичного відображення певного становища економіки після Другої світової війни.

Однак, слід зауважити, не всі підвищення цін є інфляційними. Так, якщо, ціни на окремі групи товарів чи послуг будуть зростати, причому достатньо суттєво, а на інші – знижуватися, але загальний рівень цін при цьому не змінюється, то в такому випадку зростання цін не є інфляційним. Не буде

інфляційним також підвищення цін внаслідок поліпшення якості продукції, спроби позитивно вплинути на стан навколишнього середовища (а це вимагає збільшення витрат), зміни соціальних пріоритетів тощо.

«Інфляція – це стійке і відчутне зростання цін, яке виникло внаслідок того, що значна частина грошової маси виявилася не забезпеченою економічними благами». [61]

Інфляцію не слід ототожнювати з грошовою емісією (законодавчо визначеним випуском додаткової готівки в обіг). Вона може мати як інфляційний, так і неінфляційний характер. Наприклад, якщо додаткова емісія грошей викликана зростанням реального обсягу національного виробництва або уповільненням руху грошей, то в такому випадку вона не є інфляційною.

Але, якщо грошова емісія буде спрямована для того, щоб покрити фінансування дефіциту державного бюджету або викликана прагненням уряду утримати рівень безробіття нижче «природного» рівня, то емісія вже у такому разі виступає як інфляційний фактор.

Інфляція – є характерним для ринкової економіки багатofакторним, багатовимірним і складним соціально-економічним процесом, причиною якого можуть бути різні події.

Різноманітність форм інфляції вимагає різноманітних підходів щодо визначення причин і механізмів самого інфляційного процесу. Всі теоретичні концепції інфляції умовно можна поділити на дві групи: економічні та неекономічні (рис. 1).

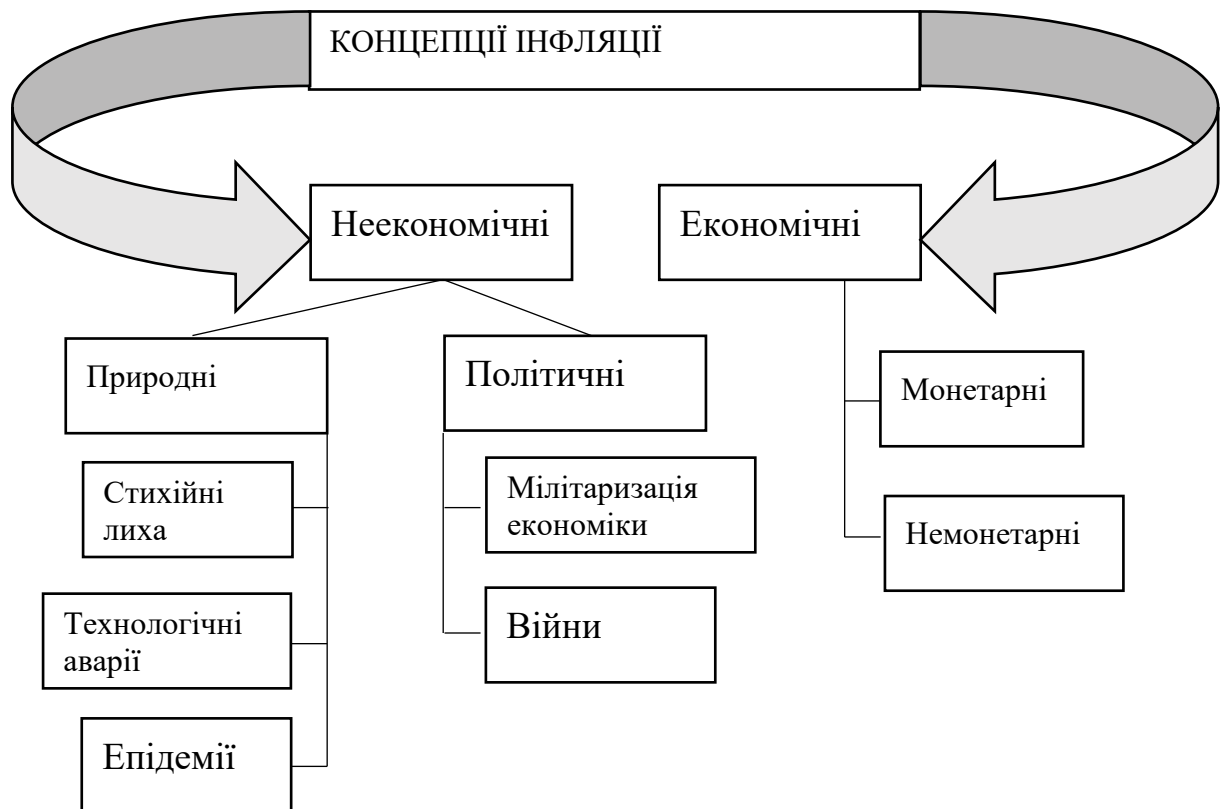

Рисунок 1 – Теоретичні концепції інфляції

Джерело: складено автором за даними [61]

До монетарних факторів буде відноситися переповнення грошових каналів грошима, що й призводить до знецінення грошей та зниження їх купівельної спроможності.

До немонетарних факторів буде належати: підвищений попит на товари та послуги, підвищення витрат на виробництво, фактори сезонні і т. і.

Взагалі проблема інфляції є питанням досі достатньо дискусійним. Представниками різних економічних шкіл трактуються по-різному причини інфляції, але серед різноманіття причин можна виокремити наступні:

- порушення пропорцій суспільного виробництва;
- надмірна емісія паперових грошей;
- дефіцит державного бюджету;

– мілітаризація економіки – дії державних органів у сфері економіки, політики та соціуму, спрямовані на нарощування військової потужності держави;

- значне зростання внутрішнього та зовнішнього державного боргу;
- недосконалість податкової системи;
- кризові явища у фінансово-кредитній системі;
- монополізація виробництва;
- зовнішньоекономічні фактори. [62]

Інфляційний процес – є процес, при якому спостерігається поступове зростання цін в економіці країни.

Перед тим, як провести аналітичне дослідження інфляційних процесів, що відбуваються в окремих економіках країн та світової економіки в цілому, необхідно дослідити та зрозуміти, які причини й закономірності їх виникнення. Зробити це необхідно, бо саме від них залежать конкретні антиінфляційні заходи, які будуть проводити уряди тієї чи іншої держави.

Розглянемо інфляційні причини, які впливають на зростання цін:

1) диспропорція або незбалансованість видатків і надходжень держави, що виражається дефіцитом державного бюджету. У випадку, коли дефіцит фінансується внаслідок активного застосування «друкарського верстата», це призводитиме до збільшення грошової маси в обігу, а отже, до інфляції;

2) ситуація, коли фінансування інвестицій здійснюється за допомогою подібних методів. Найбільше небезпечними є інвестиції, які пов'язані з мілітаризацією економіки. Отже, неефективне вживання національного доходу у військових цілях буде означати не тільки витрачання національного багатства, а й додатковий платоспроможний попит, який, своєю чергою, призводить до збільшення грошової маси без відповідного товарного покриття. Зростання військових витрат – це один з основних мотивів хронічного дефіциту державного бюджету та зріст державного боргу багатьох країн, для покриття якого держава й збільшує грошову масу;

3) збільшення «відкритості» економік країн, тобто процес глобалізації посилює небезпеку інфляції, яка імпортується;

4) інфляція фактично набуває підтримувального характеру, який пов'язано з інфляційними очікуваннями. Так, багато вчених-економістів підкреслюють той факт, що подолання інфляційних очікувань населення й виробників є найважливішим завданням антиінфляційної політики. Інфляція виникає, коли суспільство намагається витратити більше, ніж дозволяють виробничі можливості економіки. Коли сукупні витрати перевищують випуск продукції за повної зайнятості, рівень цін зростає. Тому надмірний обсяг загальних витрат буде мати інфляційний характер. У цьому випадку державі необхідно скасувати додаткові витрати. Досягти цього вона може насамперед шляхом скорочення власних витрат, а також підвищення податків, щоб зменшити доходи приватного сектора.

Розрізняють за факторними формами інфляції попиту та витрат. При першому випадку інфляція буде зумовлена надлишком грошей, доходів та попиту. Інфляція на стороні попиту виникає, коли сукупний попит зростає швидше, ніж потенційний обсяг виробництва економіки, що призводить до зростання цін для збалансування попиту та пропозиції. Покупці змагаються за обмежену пропозицію товарів, що й веде до підвищення цін.

Інфляція витрат (інфляція пропозиції) з'являється у випадках, коли виростають витрати на одиницю продукції, тобто середні витрати на даний обсяг виробничої продукції. Збільшення собівартості одиниці продукції в економіці зменшує прибуток й обсяг продукції, який можна запропонувати за рівнем цін, що існує.

У результаті загальна пропозиція товарів і послуг зменшується, що, своєю чергою, підвищує рівень цін. Тому, саме витрати, а не попит, спричиняють збільшення цін. Зріст собівартості, що зумовлює інфляцію витрат, може бути викликано різними причинами, зокрема, подорожчанням або нестачею сировини, палива, матеріалів, робочої сили. Одним із джерел інфляції витрат є раптове порушення («шок») пропозиції, що означає подію поза

функціонуванням національної економічної системи (зростання цін на імпорту або несприятливі погодні умови), що підвищує очікуваний компаніями середній рівень цін на фактори виробництва.

Звісно, що одну з поважніших ролей у грошово-кредитній політиці країни виконує центральний банк. Забезпечення національної економіки потрібною кількістю грошей – одна з функцій ЦБ. Крім цього, він виконує ще ряд інших функцій, які достатньо часто вимагають зросту грошової маси. Так, щоб уникнути економічного спаду, ЦБ проводить політику «дешевих грошей», яка збільшує кількість грошей в обігу і, отже, призводить до інфляції. Трапляються також випадки, коли центральний банк, стараючись пришвидшити розвиток національної економіки, невиправдано збільшує грошову масу, темпи зростання якої перевищують темпи зростання товарної маси. Як результат, ціни починають збільшуватися. Загалом можна сказати, що якщо ЦБ швидко збільшує пропозицію грошей з економічних чи політичних причин, це неминуче призведе до інфляції попиту.

Нерідко причина інфляції – це покриття дефіциту державного бюджету. Рівень інфляції багато в чому залежить від того, як саме буде покриватися бюджетний дефіцит: за рахунок грошової емісії, кредитних ресурсів або підвищення податків. В Україні заборонено законом фінансування дефіциту бюджету за рахунок додаткової емісії. Фінансування ж дефіциту шляхом внутрішніх й зовнішніх запозичень або підвищення податків спричиняє значно слабші та відстрочені інфляційні імпульси.

Інфляційні процеси регулюються лише за допомогою комплексу заходів, які спрямовані на макроекономічну стабілізацію. У випадку, коли спостерігається, що рівень інфляції знижується, то це буде добродійно впливати в цілому на економіку країни, оскільки запускає процеси, що не діяли раніше. Таким чином, зниження інфляції сприятливо впливає на збільшення доходів населення та зумовлює зниження процентних ставок за кредитами, що, своєю чергою, буде сприятиме розвитку реального та фінансового секторів економіки. Вивільнені кошти підприємства мають змогу спрямувати на модернізацію

виробництва, підвищення заробітної плати, отримання довгострокових кредитів й позик. Модернізація виробництва посилює конкурентоспроможність продукції вітчизняних виробників, збільшується споживання вітчизняної продукції, також й зростають податкові надходження до бюджету.

Якщо сферою виникнення інфляції є грошовий обіг, то сфера її дії значно ширша. Інфляція майже завжди переважно негативно впливає на економіку.

Перейдемо до розгляду закономірностей розвитку інфляції.

1) Наявність інфляційних очікувань: саморозвиток й прискорення. Тобто населення й підприємства країни очікують прояву інфляції в економічних процесах або передбачають підвищення її темпів, своїми діями, які спрямовані на збереження власних фінансових активів від знецінення. Тим самим вони призводять до розширення меж інфляційних процесів.

2) Відсутність інфляційних очікувань: економія коштів. В такому випадку учасники економічних відносин не бояться розвитку інфляційних процесів і знецінення вартості фінансових активів у майбутньому, більшість громадян і представників бізнесу схильні відкладати частину наявних грошових коштів як капітал для певних цілей, як-от, для придбання або примноження будь-якого нерухомого майна в майбутньому.

Основна закономірність інфляційних процесів, як вже говорилося, це постійне загальне зростання цін, тобто поступове зниження купівельної спроможності паперових грошей. Проте підвищення цін відбувається нерівномірно.

Спершу виростають ціни на продукцію ВПК, оскільки держава покриває свої військові витрати за допомогою «друкарні», закупаючи зброю, амуніцію та спорядження (саме таку ситуацію можна спостерігати зараз в Україні). Через величезний попит на цю продукцію ціни на неї різко зростають. Своєю чергою, власники суб'єктів військового бізнесу спричиняють зростання попиту на нафту, газ, сировину, метали, обладнання тощо.

Саме тому зростання цін водночас поширюється й на всі засоби виробництва.

За цих умов власники господарських структур, які виробляють товари споживання, будуть переносити зростання витрат внаслідок подорожчання засобів виробництва на ціни предметів першої необхідності, що змушує населення скорочувати власні потреби та заощаджувати. Таким чином, на жаль, відбуваються значні зміни в структурі споживчого попиту населення.

Утім інфляційний процес призводить не тільки до зростання цін в країні, а й до зниження курсу національної валюти щодо інших валют, оскільки курс національної грошової одиниці визначається купівельною спроможністю країни. За певних умов можливий розрив між рівнем знецінення паперових грошей по стосовно до товарів усередині країни та зниженням курсу валют, й створює умови для існування валютного демпінгу.

Якщо держава стимулює підприємства та населення до активного використання імпортних товарів, то можна вважати посилення інфляційних процесів закономірними. Також сприяє девальвації національної валюти та посиленню інфляційних процесів, збільшенню грошової маси в країні зростання світових цін на сировину та енергоносії, отримання зовнішніх позик та валюти, ввезення іноземної валюти з-за кордону та її придбання центральним банком. В Україні доларизація економіки традиційно є закономірністю та однією з причин зростання інфляції. Сьогодні, без перебільшення, долар став валютою, паралельною гривні в національній економіці й виконує функцію грошей (наприклад, при купівлі автомобілів, нерухомості, предметів розкоші тощо).

Зазначимо, що для України стала властива така закономірність інфляції, як страх і паніка населення щодо того, що національна грошова одиниця може повністю втратити свою купівельну спроможність. Ці адаптивні інфляційні очікування пов'язано з фактом політичної нестабільності, активністю ЗМІ та втратою довіри до уряду. В умовах високих інфляційних очікувань та зростання курсу валют, населення вважає за краще свої заощадження зберігати не в національній валюті, а в євро чи доларах США, що, своєю чергою, також сприяє зростанню курсу цих валют та спекуляціям навіть без об'єктивних економічних причин. В такому випадку дії як суб'єктів підприємницької діяльності, так і

населення, будуть полягати у розміщенні своїх грошових коштів та інших цінностей, що можуть втратити вартість внаслідок інфляції, в нерухомість, акції, депозити у валюті тощо, тобто в ті активи, ринкова вартість яких не залежатиме від знецінення національної валюти. Для того, щоб можна було зменшувати можливі втрати, такі процеси слід реалізовувати якомога швидше, що призводить до прискорення грошового обігу та суттєво посилює інфляцію, що й робить інфляційний процес явищем циклічним.

Ще одна закономірність сучасних інфляційних процесів – це їх взаємозв'язок з фіскальною політикою, яку проводить уряд країни. Взагалі податкова політика будь-якої держави може переслідувати як регулятивну, так і податкову мету. У разі стагфляції важливим напрямом фіскальної політики має стати стимулювання приватного підприємництва та збільшення заощаджень населення. Ефект створення протидії інфляційним процесам, за цих умов, буде компенсувати податкові втрати держави, які були останніми.

В Україні рівень інфляції постійно зростає у зв'язку з тим, що посилюється незбалансованість доходів і видатків держави, а також наявність дефіциту бюджету. Також масове звернення до внутрішніх запозичень для покриття дефіциту бюджету, що призводить до збільшення грошової маси в обігу, а тому, стимулює зростання цін та маси кредитних ресурсів в обігу за рахунок розширення кредитної системи; введення в обіг платіжних засобів, які не повністю контролюються державою.

Взаємозв'язок, який існує між закономірностями розвитку інфляційного процесу в Україні представлено на рисунку 2.

Рисунок 2 – Закономірності розвитку інфляції в Україні

Джерело: складено автором за даними [60].

Таким чином, ми спостерігаємо, що інфляційним процесам в Україні притаманні деякі закономірності, завдяки яким рівень інфляції може то зростати, то знижуватися. Закономірності щодо розвитку інфляційних процесів у найбільш узагальненому вигляді наступні: за наявності інфляційних очікувань інфляція швидко зростає, за відсутності інфляційних очікувань показник інфляції незначний, що стимулює заощадження бізнесу та населення.